Anna Jabłońska*

„Ojczyzna to wielki, zbiorowy obowiązek”. Wymiary i drogi patriotyzmu polskich bohaterów narodowych

‘Homeland is a Great Collective Duty’: Dimensions and Paths of Patriotism of Polish National Heroes

Abstract: The article aims to show patriotism using selected examples of characters considered to be Polish heroes (Prince Józef Poniatowski, Jan Henryk Dąbrowski, Jarosław Dąbrowski, Romuald Traugutt, Maria Skłodowska-Curie, the Generation of Columbuses, women over the centuries) and to characterise the types and faces of this patriotism. It is important to analyse decisions made by individuals/groups, their circumstances and determinants, as well as to indicate the path leading to their final choices. The effects and criteria of this patriotism are also significant. The article aims to indicate who, when, under what circumstances and why became a Polish national hero and to indicate the place of Poland and patriotism against the background of the heroes' life path.

Key words: national hero, patriotism, Józef Poniatowski, Jan Henryk Dąbrowski, Jarosław Dąbrowski, Romuald Traugutt, Maria Skłodowska-Curie, Generation of Columbuses.

* Anna Jabłońska (ORCID 0000-0002-0111-7011) – doktor habilitowany, profesor na Uniwersytecie Jana Kochanowskiego w Kielcach, w Instytucie Historii, kontakt: annajablonska@ujk.edu.pl.

Według definicji zawartej w *Słowniku języka polskiego* bohater to „ten, kto odznaczył się wielkim męstwem, odwagą, ofiarnością, wyjątkowymi zasługami dla dobra innych”¹. Tak więc bohater narodowy stanowi niezwykłą postać, dokonującą czynów uznanych przez daną społeczność za wielkie. Kryteria tych czynów i ich wielkości są z kolei pochodną charakteru, tradycji i historii konkretnego narodu, który zwraca uwagę na preferowane przez siebie wartości. Tak więc mogą się one różnić od siebie w zależności od społeczności.

W przypadku polskich bohaterów narodowych obowiązujący wzorzec zawiera w sobie przede wszystkim elementy walki zbrojnej o utrzymanie lub przywrócenie niepodległości krajowi, śmierć na placu boju, martyrologię. Patriotyzm może jednak oznaczać również inne zachowania i przybierać różne wymiary, ponieważ jest to „umiłowanie ojczyzny, zdolność poświęcania się dla niej, stawianie dobra swego kraju ponad partykularne interesy własne i własnej klasy, profesji [...], itd.”²

W artykule zostanie zaprezentowanych kilka postaci uznawanych przez Polaków za bohaterów narodowych. Istotny jest przy tym kontekst podejmowanych przez nich decyzji, ukazanie tychże na tle dotychczasowego życia i działalności oraz opisanie ich konsekwencji dla samego bohatera, a także jego otoczenia. Kryterium wyboru poniższych przykładów jest subiektywne.

Pierwszy z bohaterów żył na przełomie dwóch różnych epok, a w przypadku Polski na granicy starego i nowego świata. Książę Józef Poniatowski herbu Ciołek urodził się 7 maja 1763 r. nieprzypadkowo w jednym z wiedeńskich pałaców, bowiem jego rodzice reprezentowali międzynarodową arystokrację. Ojciec należał do elit armii austriackiej oraz towarzyskich habsburskiego Wiednia. Przewrażliwiona na punkcie syna matka, Teresa Kinsky-Herula, pochodziła ze znaczącego czesko-włosko-austriackiego rodu. Józef wychowywany był w cudzoziemskim środowisku na kosmopolitycznego arystokratę, rozpieszczanego przez kobiety z rodziny i otoczenia. Zaplanowano dla niego karierę w monarchii Habsburgów. Okazało się, że młody książę jest świetnym kawalerzystą, obdarzonym wielką fantazją i odwagą, przybierającą niekiedy wręcz postać brawury. Podobnie jak ojciec robił błyskotliwą karierę w wojsku austriackim. Bez trudu pokonywał jej kolejne szczeble, a w czasie wojny

1 *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. 1, Warszawa 1958, s. 539.

2 *Nowa encyklopedia powszechna PWN*, red. B. Petrozolin-Skowrońska, t. 4: M–P, Warszawa 1996, s. 801.

austriacko-tureckiej został adiutantem cesarza i wykazał się podczas jednej z bitew, o Šabac, w której odniósł poważną ranę.

Księżę Pepi przez całe życie znany był także z zamiłowania do komfortu oraz dbałości o swój wygląd. Należał do najpiękniejszych ludzi swojej epoki i prawdopodobnie doskonale o tym wiedział. Pod koniec życia, także podczas wojny, nosił peruczkę, która miała maskować jego łysinę. Do obozów wojskowych zabierał ze sobą szpinet. Po upadku Rzeczypospolitej słynne czy też wręcz osławione stały się jego hulanki i rozrzutność uprawiane w towarzystwie złotej młodzieży skupionej wokół Pałacu pod Blachą, potępiane przez kręgi patriotyczne jako rażące wobec tragedii Polski. Cieszył się ogromnym powodzeniem u płci przeciwnej – o jego względy zabiegały piękne i znane kobiety tamtych czasów. Znajdował się na szczycie.

Śledząc rodzinę, wychowanie, środowisko, w którym Józef Poniatowski obracał się w swoim dzieciństwie i młodości, trudno byłoby go uznać nie tylko za patriotę, ale nawet za Polaka. Był kosmopolitycznym arystokratą, który początkowo nawet nie znał języka polskiego – jednego z najważniejszych wyznaczników narodowości – i dość długo nie potrafił używać go poprawnie ortograficznie i gramatycznie.

Jaka więc była jego droga do poświęcenia tego wszystkiego, co czyniło życie tak atrakcyjnym i wygodnym, na rzecz kraju, którego w młodości nawet nie znał i który był dla niego obcy? Na początku przede wszystkim zadecydowały więzy rodzinne. Po szybkiej śmierci ojca zaopiekował się nim bowiem stryj, czyli ostatni król Polski, Stanisław August Poniatowski. Miał on wpływ na wykształcenie księcia, nawiązał z nim więź emocjonalną, pomagał w dokonywaniu wyborów, a także starał się zapewnić młodemu bratankowi odpowiednie zaplecze materialne w Polsce. W warunkach reform zachodzących wówczas w Rzeczypospolitej ofiarował Józefowi również możliwość robienia szybkiej kariery w tworzonym wówczas na nowych zasadach wojsku. Oczywiście wiązało się to z rezygnacją z dotychczasowej, tak dobrze zapowiadającej się kariery i pozycji w monarchii Habsburgów na rzecz pewnego ryzyka.

W przypadku księcia momenty zapamiętane w pamięci społecznej i świadomość historyczną jako bohaterstwo dotyczą jego legendy napoleońskiej, a przede wszystkim śmierci w bitwie pod Lipskiem. Tymczasem przygoda Poniatowskiego z patriotyzmem zaczęła się znacznie wcześniej. Po przyjeździe do Polski w 1789 r. rozpoczął intensywną pracę w wojsku, podpartą oczywiście kolejnymi awansami, między innymi uczestniczył w układaniu nowego regulaminu i w działaniach na Ukrainie, gdzie dowodził i zaprowadzał porządek w dywizjach bractwowskiej

i kijowskiej. W 1791 r. wprowadził wojskową ochronę podczas uchwalania Konstytucji 3 Maja i należał do jej najwierniejszych zwolenników. W wojnie z Rosją, która potem nastąpiła, bardzo umiejętnie dowodził obroną na Ukrainie, zwyciężył również pod Zieleńcami, otrzymując ustanowiony z tej okazji Order Virtuti Militari. Po przystąpieniu króla do Targowicy podał się do dymisji i kolejne lata spędził za granicą, między innymi świetnie się bawiąc w Brukseli, przy czym na żądanie Rosjan w pewnym momencie wyproszono go nawet z jego rodzinnego Wiednia.

Początkowo niezainteresowany powstaniem kościuszkowskim, pojawił się w Polsce na żądania stryja przerażonego rewolucyjnymi nastrojami. Książę ostatecznie wziął jednak udział w walkach, między innymi broniąc Warszawy na bardzo trudnym odcinku.

Po śmierci Stanisława Augusta zajął się jego pogrzebem i przez wiele następnych lat borykał się z kłopotliwym spadkiem po królu. W swoich majątkach ten znany hulaka okazał się świetnym gospodarzem – w czasach, gdy jeszcze niewiele osób myślało o ekonomicznych aspektach wolności i przetrwania po rozbiorach.

Książę Poniatowski długo się zastanawiał, czy opowiedzieć się za Napoleonem i jego planami dotyczącymi Polski. Gdy już jednak się zdecydował na takie poparcie, poświęcił temu celowi wszystkie siły, mimo wielu przeszkód, niechęci innych ważnych postaci polskich i mimo że często nie był doceniany przez Francuzów. Organizował, aprowizował i dowodził wojskiem polskim, z którym uczestniczył w wojnie z Austrią, powiększając znacznie obszar Księstwa Warszawskiego. Był przeciwny wyprawie Napoleona na Rosję, ale wziął w niej udział i zarówno on, jak i jego podwładni okryli się chwałą – w słynnym odwrocie szli w ariergardzie. Mimo że wróciło ich jedynie 380, ocalili wszystkie orły pułkowe i prawie wszystkie działa. Żołnierze kochali księcia, ponieważ on kochał ich, ucząc też na własnym przykładzie, czym jest odwaga, poświęcenie i honor oraz wolność i braterstwo.

Książę Poniatowski próbował pozostać na ostatnim skrawku polskiej ziemi jak najdłużej. W końcu dołączył z wojskiem do Napoleona, brał udział w kampanii 1813 r. i pozostał do końca przy boku francuskiego cesarza, mimo iż nie wierzył już w sukces jego Polski i mimo że car wielokrotnie próbował przeciągnąć go na swoją stronę³.

3 Całość danych na temat życia i działalności księcia Poniatowskiego, jego udziału w wojnach napoleońskich oraz wydarzeniach historycznych tworzących jego epokę: K. K. Daszyk, *Józef Poniatowski (1765–1813)*, w: *Wybitni Polacy XIX wieku. Leksykon*

Resztki wojska polskiego i ich dowódca wślawiły się bohaterstwem na polu bitwy pod Lipskiem, gdzie osłaniały chaotyczny odwrót sił Bonapartego. Józef Poniatowski utonął, gdy ranny, odcięty przedwczesnym wysadzeniem mostu, próbował konno i wpław przepłynąć Elsterę.

Zaangażowanie Poniatowskiego w sprawy kraju narastało w miarę upływu czasu. Początkiem jego związku z Polską była niewątpliwie wola stryja i wszelkie ułatwienia w uzyskaniu pozycji i majątku, które dzięki niemu mógł w przebudowywanym kraju uzyskać młody człowiek z wyższych sfer. Poświęcenie księcia jednak rosnęło i osiągnęło najwyższy poziom wówczas, gdy perspektywy na uzyskanie indywidualnych korzyści były najmniejsze. Wielu konformistów z jego sfer, dbając o własne interesy, wybrało wówczas zupełnie przeciwną drogę. Piękny książę Pepi w ostatecznym rozrachunku wybrał całkowite poświęcenie dla dobra kraju, mimo iż szanse na odniesienie zwycięstwa prawie nie istniały, a on nie wierzył już w realizację planów i ideałów oraz w pełni zdawał sobie sprawę z niebezpieczeństwa śmierci.

Książę Józef Poniatowski był kosmopolitycznym arystokratą, bawidamkiem i uroczym hulaką, a jednocześnie świetnym dowódcą, żołnierzem, patriotą, otwartym także na zachodzące wówczas społeczne zmiany, związanym na różne sposoby z Zachodem. Potrafił zrezygnować ze swojej pozycji i wszelkich możliwości wygodnego życia, jakie ona ze sobą niosła, na rzecz idei wolnej Polski i dla rycerskiego, żołnierskiego honoru. Wychowany w epoce Oświecenia należał do największych polskich romantyków⁴.

Poświęciłam tak dużo miejsca tej postaci, ponieważ w polskiej świadomości przybrała ona także formę pięknego mitu – Józef Poniatowski „jest [bowiem] uosobieniem romantycznych wyobrażeń o rycerskim honorze i bohaterem

biograficzny, red. T. Gąsowski, Kraków 1998, s. 284–294; J. Skowroński, *Książę Józef Poniatowski*, Wrocław 1986; *Stanisław August Poniatowski i książę Józef Poniatowski w świetle własnej korespondencji*, wyd. B. Dembiński, Londyn 1904; M. Turos, *Rok ostatni księcia Józefa Poniatowskiego*, Oświęcim 2015; K. Zienkowska, *Stanisław August Poniatowski*, Wrocław 2004, s. 318–423; R. Bielecki, *Encyklopedia wojen napoleońskich*, Warszawa 2002, s. 266–281, 366–372, 469–471, 491–494; M. Łukasiewicz, *Armia księcia Józefa 1813*, Warszawa 1986; M. Markiewicz, *Historia Polski 1492–1795*, Kraków 2002, s. 680–719; A. Chwalba, *Historia Polski 1795–1918*, Kraków 2005, s. 229–247.

4 Podsumowanie charakterystyki jego postaci: J. Skowronek, *Książę Józef Poniatowski*, s. 260–261.

patriotycznej legendy. W narodowej wyobraźni utrwalił się obraz pięknego księcia w ułańskim mundurze, z burką przerzuconą zawadiacko przez ramię, jadącego na ognistym koniu”⁵. To „rycerz bez skazy, który żył i umarł według słów: „Bóg mi powierzył honor Polaków, Jemu go tylko oddam”⁶.

Kolejny bohater reprezentował tę samą epokę, a także znał księcia, z którym wielokrotnie konkurował na polu działalności publicznej i wojskowej. Jan Henryk Dąbrowski był związany poprzez rodziców, krewnych, żonę, a także wykształcenie, wychowanie i pracę z Saksonią i Dreznem, a poprzez matkę z luteranizmem. Urodzony w 1755 r., na Zachodzie spędził wiele lat swojego życia. Stanowił przykład zawodowego wojskowego, od 14 roku życia idącego w ślady ojca i krewnych. Bardzo długo pozostawał prawie bez związków z ojczyzną swojego ojca. Wyglądał na typowego cudzoziemca i bardzo źle mówił po polsku. Jego imię uwieczniono jednak w polskim hymnie narodowym.

Do Rzeczypospolitej przybył w 1792 r. jako dojrzały i w pełni ukształtowany człowiek – podobnie jak Poniatowski otrzymał lukratywną propozycję stopnia i uposażenia w reformowanej wówczas armii. W Polsce spotkał się z niechęcią, zawiścią, w pewnym momencie oskarżono go nawet o zdradę. Przy różnych okazjach pomijano go także przy obsadzaniu stanowisk, na które świetnie się nadawał. Po upadku Rzeczypospolitej udał się na emigrację, gdzie postanowił zaproponować współpracę wojskową Francji w nadziei odzyskania przez Polskę niepodległości. W polskiej świadomości historycznej i społecznej zakodowany został obraz generała-bohatera narodowego jako twórcy Legionów Polskich we Włoszech, dzięki czemu powstał również hymn narodowy.

Dąbrowski brał udział w wielu działaniach wojennych przełomu XVIII i XIX w. Odznaczył się jako dowódca i żołnierz w czasie insurekcji kościuszkowskiej oraz epoki napoleońskiej. Nie tylko utworzył Legiony, lecz także uczestniczył w walkach trzeciej wojny koalicyjnej we Włoszech i Wielkopolsce, działaniach na terenie polskim w 1809 r., w wyprawie Napoleona na Rosję oraz w kampanii w Saksonii i bitwie pod Lipskiem. Po abdykacji Napoleona i śmierci Ponia-

5 A. Jabłońska, *Józef Poniatowski*, w: W. Iwańczak, A. Jabłońska, P. Kardys, B. Wojciechowska, *Poczet polskich bohaterów narodowych. Od Zawiszy Czarnego do Lecha Wałęsy*, Warszawa 2012, s. 66.

6 R. Bielecki, *Encyklopedia wojen napoleońskich*, s. 471.

towskiego, mianowany przez cara Aleksandra, stanął na czele armii Księstwa Warszawskiego i uznawany jest za ostatniego wodza armii polskiej.

Znamienne, że wbrew wzajemnej niechęci Poniatowskiego i Dąbrowskiego, tych dwóch najważniejszych wodzów potrafiło przy różnych okazjach współdziałać wówczas, gdy wymagał tego interes kraju.

Z działalności publicznej Dąbrowski wycofał się, będąc generałem broni i senatorem – wojewodą w Królestwie Polskim. Ten bohater narodowy przyszedł do dobrze rokującej pracy, a został w ojczyźnie, której służył ofiarnie i z niemieckim poczuciem porządku na różnych polach walki, niezależnie od tego, czy był odpowiednio doceniany, choć aspekt robienia kariery, ambicje i zdobycie wymiernego uznania był dla Dąbrowskiego niewątpliwie istotny. W jego przypadku ani wychowanie, ani związki rodzinne, ani spora część dorosłego życia nie wskazywały na niego jako polskiego bohatera narodowego. Podobnie jak okoliczności śmierci, zmarł bowiem w 1818 r. z powodu przeziębienia⁷.

Kolejna niezwykła postać nosiła także nazwisko Dąbrowski. Jarosława, z powodu niewielkiego wzrostu zwanego Łokietkiem, charakteryzowała niezwykła charyzma, energia, fantazja, odwaga. Jego żona Pelagia napisała: „Nie znałam i nie znam człowieka o zdolnościach tak wszechstronnych, a wiedzy tak głębokiej i gruntownej, jaką posiadał Jarosław”⁸.

Ten bohater narodowy prawie całe życie spędził poza Polską właściwą, którą znał bardzo słabo. Urodził się w 1836 r. na Wołyniu, gdzie w prowincjonalnym Żytomierzu mieszkała jego rodzina, należąca do biedniejszej szlachty i to Kresy

7 Całość danych na temat życia i działalności Jana Henryka Dąbrowskiego oraz wydarzeniach historycznych tworzących jego epokę np.: A. Jabłońska, *Jan Henryk Dąbrowski*, w: W. Iwańczak, A. Jabłońska, P. Kardyś, B. Wojciechowska, *Poczet, s. 55–60*; *Jenerała Henryka Dąbrowskiego Pamiętnik wojskowy legionów polskich we Włoszech*, oprac. L. Miłkowski, Poznań 1864; J. Pachonński, *Generał Jan Henryk Dąbrowski: 1755–1818*, Warszawa 1987; M. Rezler, *Jan Henryk Dąbrowski 1755–1818*, Poznań 1982; A. Skalkowski, *Jan Henryk Dąbrowski*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 5, red. W. Konopczyński, Kraków 1939–1946, s. 1–6; K. Ślusarek, *Jan Henryk Dąbrowski (1836–1871)*, w: *Wybitni Polacy XIX wieku*, s. 87–98; R. Bielecki, *Encyklopedia wojen napoleońskich*, s. 134–135, 180–182, 256–281, 360–362, 366–372; M. Markiewicz, *Historia Polski*, s. 696–719; A. Chwalba, *Historia Polski*, s. 221–250.

8 P. Dąbrowska, *Pamiętnik*, wyd. F. Szyfman, „Twórczość”, 11 (1946), s. 12, cyt. za J. Zdrada, *Jarosław Dąbrowski 1836–1871*, Kraków 1973, s. 5.

należące wówczas do tzw. ziem zabranych były jego domem. Patriotyzm podtrzymywała matka, Zofia Falkenhagen-Zaleska ze spolszczonej szlachty fińskiej i listy jej brata, Piotra, emigranta po 1831 r.

Natomiast już od dziewiątego roku życia o jego wychowaniu i kształceniu, a następnie o życiu i karierze decydowała Rosja. Dąbrowski szkolił się najpierw w Korpusie Kadetów w Brześciu Litewskim, w którym oprócz wiedzy wymagano bezwzględnej dyscypliny i posłuszeństwa, posługując się przy tym strachem, okrucieństwem i bezmyślnym drylem wojskowym, a potem w Konstantynowskim Korpusie Kadetów w Petersburgu.

Po zdanych egzaminach wysłano młodego oficera na Kaukaz, wciąż przeciwstawiający się zbrojnie ekspansji Rosji. W przeciwieństwie jednak do Michaiła Lermontowa, Dąbrowski i jego koledzy postrzegali te desperackie wysiłki górali jako okazję do zrobienia kariery, wykazania się, przeżycia przygody. Jarosław zwalczał partyzantów w walkach, ale uczestniczył również w pacyfikacji osad Czerkiesów. Przyszły bohater, podobnie jak inni młodzi oficerowie carscy, hulał na potęgę – pił, grał w karty, romansował. Jednocześnie zyskał opinię świetnego oficera, awansował i zdobywał orderzy za swoje zasługi na polu walki.

To właśnie na Kaukazie Dąbrowski w pewnym momencie przeżył wstrząs. Przybył tu jako typowy produkt systemu Mikołajewskiego, święcie wierząc w misję cywilizacyjną Rosji, a wyjeżdżał jako tzw. wolnodumiec. Zobaczył we właściwym świetle armię rosyjską, cele walki górali i to, że byli wśród nich także wspierający ich Polacy. Ogromną rolę odegrała w jego przełomie literatura, którą zaczął pochłaniać. Po czterech latach postarał się też wyjechać z Kaukazu i dostał się do elitarnej Akademii Sztabu Generalnego.

Ten okres w Petersburgu, w atmosferze „odwilży posewastopolskiej”, zazna-
czył się intensywną działalnością młodych, liberalnych Rosjan i oczywiście Polaków, w tym także oficerów. Już wkrótce Jarosław kierował Kołem Oficerów Polaków w Petersburgu, przygotowujących się do powstania narodowego.

Tymczasem od 1860 r. w Polsce wciąż narastało napięcie i w 1861 r. Koło Oficerów wysłało tam swojego przedstawiciela. Tym sposobem Jarosław Dąbrowski pierwszy raz w swoim życiu przybył do Warszawy i do Polski. Ostatecznie okazało się, że większość swojego warszawskiego czasu spędził w więzieniu.

Sztabskapitan z ferworem rzucił się bowiem w wir konspiracji, organizowania ludzi (także wojskowych carskich) i środków do walki zbrojnej, która

miała się rozpocząć pod jego kierownictwem w 1862 r. Zdążył się też zakochać w energicznej konspiratorce Pelagii Zgliczyńskiej. Aresztowano go w 1862 r. W słynnej X Cytadeli, „grobie myślących”, Jarosław Dąbrowski przebywał ponad dwa lata. Nieustająco planował ucieczkę i wciąż starał się utrzymywać kontakt z konspiratorami. Wiosną 1864 r. Jarosław i Pelagia wzięli więzienny ślub. Kilka dni później władze aresztowały dziewczynę i, jako „kobietę szkodliwą”, zesłały ją w dalekie wschodnie gubernie. Tymczasem Jarosława skazano jedynie na pozbawienie praw szlacheckich, stopnia i zesłanie do kopalni na 5 lat. Miał niebywałe szczęście, ponieważ już zebrano dowody, które oznaczały wyrok śmierci. Dalsze losy Dąbrowskiego nadają się na film przygodowy, na który składały się ucieczki, konspiracyjna działalność w Moskwie, zorganizowanie ucieczki żony i wreszcie odpinięcie małżonków z Kronsztadu.

Kolejnym etapem była emigracja w Paryżu, oznaczająca ciężką pracę zarobkową w celu utrzymania powiększającej się rodziny, niezwykle aktywną działalność, w tym oczywiście patriotyczną, wśród emigracji, aresztowanie pod fałszywym zarzutem, lecz także stworzenie pracy z dziedziny wojskowości, która zyskała ogromne uznanie specjalistów.

W 1870 r. wybuchła wojna francusko-pruska. Choć widział jej słabości, Dąbrowski przystąpił do Komuny Paryskiej i odznaczył się na polu walki. Odesłał rodzinę ostatnim dostępnym pociągiem do Londynu. Sam został, mając pełną świadomość przegranej i śmierci. Sztabskapitan rosyjski, konspirator polski przygotowujący powstanie i walczący z caratem, generał Komuny zginął postrzelony w brzuch, prowadząc atak. Miał 35 lat. Uważał, że zawsze należało zachowywać wierność ideałom.

Bohaterstwo Dąbrowskiego przyniosło mu klęskę na wielu polach. Gdy wybuchło powstanie, on, który tak wiele mu poświęcił i który miał stanąć na jego czele, siedział w Cytadeli, a w dodatku bardzo przeżył fakt, że – według niego – w tym momencie i w takim kształcie nie miało ono żadnych szans. Komuna Paryska również poniosła klęskę. Dąbrowski nigdy też nie mógł w pełni wykorzystać swoich ponadprzeciętnych i różnorodnych zdolności.

Jego życie prywatne także zakończyło się wielką katastrofą. Po śmierci Jarosława Pelagia i synowie znaleźli się w trudnej sytuacji majątkowej. Mieszkali w Londynie, Dreźnie, w końcu osiedli w Krakowie. Pelagia pracowała jako nauczycielka, z biegiem czasu coraz bardziej konserwatywna. Dziećmi zajęło

się wujostwo, potępiające Jarosława, więc jego synowie prawie w ogóle go nie znali. Dwóch z nich popełniło samobójstwo, trzeci – wodzirej i bawidamek został urzędnikiem⁹.

Jarosławowi Dąbrowskiemu nie udało się zatrzymać także czegoś, na czym tak bardzo mu zależało – dobrego imienia. W zależności bowiem od poglądów poszczególnych osób oraz zmieniających się uwarunkowań politycznych postrzegany jest przez pryzmat wydarzeń francuskich: albo jako bohater, albo niebezpieczny wywrotowiec, natomiast rzadko pamięta się o jego wkładzie w walkę narodowowyzwoleńczą w gorących latach sześćdziesiątych XIX w. i cenie, jaką za to zapłacił.

Dąbrowski nigdy się nie poddawał, a dokonany przez niego wybór i początek drogi do patriotyzmu stanowiły spektakularne wydarzenie oraz wyraźną cezurę życiową.

O ile Jarosław Dąbrowski miał rozpocząć powstanie narodowe, o tyle kolejny bohater był ostatnim, który nim kierował. Kolejny punkt wspólny stanowił fakt, iż obaj, nie posiadając odpowiednich środków, od dziecka byli wychowywani w szkołach Imperium Rosyjskiego, a następnie robili karierę w jego armii.

Romuald Traugutt urodził się w 1826 r. w rodzinie wywodzącej się z Niemiec – jego przodek przybył do Polski w gwardii Augusta Mocnego. Ojciec Romualda gospodarzył w niewielkim majątku na wschodzie. W domu i pierwszej szkole Traugutta, gimnazjum w Świsłoczy, były obecne elementy wychowania patriotycznego, ale utalentowany Romuald całą młodość i dorosłość spędził jako przykładny uczeń, junkier, żołnierz, inżynier i oficer carski. Odznaczył się podczas wyprawy korpusu Paskiewicza tłumiącego powstanie na Węgrzech podczas Wiosny Ludów oraz w wojnie krymskiej. Mieszkał na Polesiu i Lubelszczyźnie, ale też w Charkowie i Petersburgu, gdzie ostatecznie był wykładowcą i naukowcem oraz przełożonym w Wojskowym Instytucie Galwaniczno-Technicznym.

9 Szczegółowo na temat życia i działalności np. J. Dąbrowski, *Krytyczny rys wojny 1866 roku w Niemczech i we Włoszech*, Warszawa 1952; J. Dąbrowski, *Listy*, oprac. R. Gerber, Warszawa 1960; A. Jabłońska, *Jarosław Dąbrowski*, w: W. Iwańczak, A. Jabłońska, P. Kardyś, B. Wojciechowska, *Poczet*, s. 127–133; K. Ślusarek, *Jarosław Dąbrowski (1836–1871)*, w: *Wybitni Polacy XIX wieku*, s. 99–106; M. Złotorzycka, *Jarosław Dąbrowski*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 5, s. 8–10; J. Zdrada, *Jarosław Dąbrowski*.

W 1852 r. ożenił się z pochodzącą z Warszawy Anną Pikiel, luteranką, która dla przyszłego, niezwykle pobożnego, męża przeszła na katolicyzm. Kilka lat po wojnie krymskiej, gdy wydawało się, że Traugutt właśnie osiągnął życiowy sukces i stabilizację, przeżył wielką tragedię – w ciągu krótkiego czasu zmarły jego dzieci, żona i ukochana babka, która go wychowywała. Będąc w stopniu pułkownika, zrezygnował wówczas z wojska i całego dotychczasowego życia. Wraz z dwiema córkami osiadł na dalekiej prowincji, w odziedziczonym majątku Ostrów na Polesiu. W 1862 r. ponownie się ożenił z Antoniną Kościuszkówną i próbował spokojnie żyć.

Nie było mu to jednak dane, ponieważ wybuchło powstanie styczniowe. Traugutt, będąc zdolnym wojskowym z dużym doświadczeniem, widział wszystkie braki i nie wierzył w powodzenie, dlatego też początkowo nie zaangażował się w nie. Podjął jednak brzemienne w skutki decyzję o wzięciu w nim udziału, obejmując na prośbę konspiratorów dowództwo nowo tworzone oddziałów. Od maja 1863 r. walczył, niekiedy z sukcesem wykorzystując swoją wiedzę inżyniera i dowódcy. Nic nie mogło jednak zastąpić odpowiedniego zaplecza logistycznego i dopływu nowych powstańców. Ostatecznie Traugutt podjął decyzję o rozwiązaniu oddziału, który nie był już w stanie dalej prowadzić walki.

Sam, chory na malarię, przy pomocy Elizy Orzeszkowej, przedostał się do Królestwa Polskiego, do Warszawy, gdzie znajdowało się centrum powstania i trwały walki o władzę między białymi a czerwonymi. Przedstawił tam swoją krytyczną analizę sytuacji, udał się także po pomoc do Francji. Widząc jednak fatalną sytuację zewnętrzną i wewnętrzną powstania, postanowił przejąć władzę nad nim i wreszcie pokierować całościowymi działaniami konstruktywnie i według określonego planu, ujmującego wiele aspektów, między innymi realne uwłaszczenie chłopów, reorganizację struktur, nową taktykę, międzynarodową dyplomację.

Jako Michał Czarnecki, dyktator powstania, żył bardzo skromnie w małym mieszkanku, wykonując samotnie ogromną pracę – dzień po dniu, systematycznie, precyzyjnie, nieustraszenie, konsekwentnie, mimo coraz większych klęsk powstania i do ostatniej chwili. Wreszcie aresztowano także i jego.

Uwięziono go na Pawiaku, potem w X Pawilonie Cytadeli. Romuald Traugutt został skazany na śmierć – powieszono go podczas publicznej egzekucji

na stoku Cytadeli. Nie pozwolono mu na ostatnie pożegnanie ukochanej rodziny, mógł jedynie napisać do niej list¹⁰.

Polski bohater narodowy, pochodzący z rodziny o niemieckich korzeniach, wybitny oficer carski, Romuald Traugutt „nosił zwyczajny surdut i okulary w drucianej oprawie”¹¹. Klęskę poniosło powstanie, a także jego rodzina. Antonina na jego śmierć zareagowała ciężką chorobą, która niemalże doprowadziła do jej śmierci, a władze rosyjskie postanowiły odebrać jej przybrane córki, z którymi była bardzo związana – do czego ostatecznie na szczęście nie doszło. Wyrzucono je natomiast ze skonfiskowanego majątku, pozwalając im zabrać jedynie minimum rzeczy. Przez wiele następnych lat wszystkie trzy żyły w ubóstwie, ale Antonina zadbała o staranne wykształcenie córek w Warszawie i Paryżu. Po powrocie do kraju Alojza wyszła za mąż i zamieszkała w majątku ziemskim, a Anna była długoletnią nauczycielką pensji w Warszawie.

Na podstawie przytoczonych biografii widać, że decyzje, które zmieniały zwyczajnych ludzi w bohaterów narodowych, zapadały w różnych momentach ich życia, ale byli oni już wówczas ludźmi dorosłymi, niekiedy dojrzałymi. Zazwyczaj decyzje te zapowiadały klęskę lub problemy w dziedzinie osobistej i rodzinnej. Oznaczały poświęcenie siebie i także najbliższych w imię ideałów, z czego przynajmniej część postaci doskonale zdawała sobie sprawę. Dokonywany przez nich wybór wiązał się z rezygnacją z dotychczasowego życia, niebezpieczeństwem, nie wspominając o indywidualnych stratach materialnych. Zdarzało się, że ludzie, którzy oddali wszystko dla dobra Polski, nawet jej dobrze nie znali, rzadko lub niedługo przebywali na jej terenie, a związani byli przede wszystkim np. z europejskim Zachodem lub carskim Wschodem. Także ich wychowanie i środowisko, w którym się obracali, nie zawsze zawierało odpowiednią ilość elementów patriotycznych.

10 Szczegółowe informacje na temat życia, działalności Romualda Traugutta oraz wydarzeń z historii, w których brał udział: M. Dubiecki, *Romuald Traugutt i jego dyktatura podczas Powstania Styczniowego 1863–1864*, Kijów 1912; J. Dziegielewski i in., *Encyklopedia historii Polski. Dzieje polityczne*, t. 2, Warszawa 1995, s. 482–483; W. Kluz, *Dyktator Romuald Traugutt*, Kraków 1986; J. Stefański, *Romuald Traugutt (1826–1864)*, w: *Wybitni Polacy XIX wieku*, s. 363–371; S. Kieniewicz, *Powstanie Styczniowe*, Warszawa 2009.

11 J. Stefański, *Romuald Traugutt*, s. 371.

Natomiast tzw. pokolenie Kolumbów¹² było pierwszym, które urodziło się i wychowało w wolnej Polsce, o którą tak długo walczyli ich przodkowie. Wspominając o nich, mam na myśli nie tylko literatów i intelektualistów oraz tytuł powieści Romana Bratnego, od których pochodzi pierwotna nazwa, ale również tych, którzy urodzili się przed i po 1920 r. Ich młodość i dorosłość przypadła na bardzo trudny okres historii. Przeżyciem pokoleniowym stała się druga wojna światowa, okupacja, konspiracja, Powstanie Warszawskie, a dla tych, którzy wówczas nie zginęli, także lata stalinizmu.

Świetnie scharakteryzowała tych młodych ludzi literatura piękna: *Kolumbowie*. *Rocznik 20* i cała twórczość Romana Bratnego¹³, *Kamienie na szaniec* Aleksandra Kamińskiego, wiersze Krzysztofa Kamila Baczyńskiego, powieść Jerzego Andrzejewskiego i film Andrzeja Wajdy pod tytułem *Popiół i diament*.

Według Kamińskiego byli to ludzie, „którzy w życiu potrafili wcielić dwa wspaniałe ideały: BRATERSTWO I SŁUŻBĘ”¹⁴. Uważam Kolumbów za bohaterów

12 Pokolenie jest to „część populacji wyróżniona ze względu na wiek: mniej więcej o czas, jaki upływa od narodzin rodziców do narodzin dzieci. [...] Pokolenie w znaczeniu socjologicznym różni nie wiek biologiczny, lecz przede wszystkim to, że grupy określone jako „starzy”, „młodzi” w widoczny sposób różnią się od siebie postawami, poglądami, uznawanymi wartościami, aspiracjami, sposobem życia, itp. Chodzi przy tym mniej o różnice wynikające z odmienności trwałych ról społecznych, czy też biologicznie uwarunkowanych dyspozycji psychicznych, bardziej natomiast o takie, których źródłem są odmienne doświadczenia (tzw. wspólne przeżycie pokoleniowe) i perspektywy życiowe [...]” – *Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. 4: M–P, s. 948. Z punktu widzenia literatury idea i teoria odrębności generacyjnej została ogłoszona przez Wilhelma Diltheya w 1875 r. Polska krytyka literacka (m.in. Kazimierz Wyka) wprowadziła to pojęcie w latach trzydziestych XX w. „Teoria pokolenia zakłada istnienie więzi między rówieśnikami, która wytwarza się ponad podziałami społecznymi, a nawet narodowymi. Istotnym czynnikiem konsolidującym i wyodrębniającym generację jest tzw. przeżycie pokoleniowe, czyli doświadczenie zbiorowe o dużym znaczeniu społecznym lub historycznym [...] Pokolenia są w świadomości literackiej reprezentowane przez najbardziej charakterystycznych pisarzy, znamienne dzieła i dominującą postawę estetyczno-poznawczą”, np. Skamander, Żagary, pokolenie wojenne, *Nowa Fala* – J. Bajda i in., *Epoki literackie. Wielki leksykon literatury polskiej*, Wrocław 2006, s. 858–859.

13 Redakcja, *Bratny Roman*, w: *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, t. 1: A–M, przewodniczący komitetu redakcyjnego J. Krzyżanowski, C. Hernaś, Warszawa 1984, s. 102–103.

14 A. Kamiński, *Kamienie na szaniec*, Warszawa 1993, bns.

nie tylko ze względu na konspirację podczas okupacji, poświęcenie i walkę, śmierć w Powstaniu, tragiczne powojenne losy, ale także z powodu ideałów, jakie próbowali wcielać w życie w czasach pokoju, przedtem i potem. W ich przypadku bardzo wyraźnie widać wpływ wychowania i wykształcenia pobieranego w szkole, domu i poza nimi. Ukształtowała ich zinstytucjonalizowana oświata¹⁵ (na czele ze słynną szkołą im. Stefana Batorego w Warszawie, stanowiącą kuźnię elit), harcerstwo, sport, współdziałanie, samokształcenie, koleżeństwo, nowoczesność i jednocześnie najlepsze tradycje. Wartość stanowiło państwo, walka zbrojna, a także ludzie wokół, poświęcenie dla innych, zaangażowanie, społecznikostwo, otwartość, wrażliwość, szlachetność, przyjaźń, empatia, humanizm. Niezwykle ważna była praca.

Pokolenie „Zośki” i „Rudego”, a także np. Aliny Janowskiej, rocznik 1923 (więziona przez Niemców, żołnierz AK, łączniczka w Powstaniu Warszawskim, aktorka, prezes Stowarzyszenia Pomocy Dzieciom „Gniazdo”)¹⁶, Władysława Bartoszewskiego (1922)¹⁷, Gustawa Herlinga-Grudzińskiego (1919)¹⁸ to przede wszystkim światli i odpowiedzialni obywatele, próbujący działać w każdych warunkach. W przypadku tego pokolenia ważnym celem było bowiem nie tylko wojenne niszczenie i śmierć, ale przede wszystkim budowanie, troska o przyszłość i drugiego człowieka. Oni przede wszystkim kształcili się i pracowali, mając na myśli także wspólne dobro. Całkiem po prostu starali się być przyzwoitym człowiekiem, nawet w najbardziej niesprzyjających warunkach, otwartym, życzliwym, patrzącym perspektywicznie, nieustrudzonym działaczem w wielkich i małych wymiarach. Według Anny Jakubowskiej (rocznik 1927, żołnierz AK, sanitariuszka i łączniczka Batalionu „Zośka”, więziona przez kilka lat w czasach stalinowskich, działaczka NSZZ „Solidarność” w latach osiemdziesiątych, i środowiska żołnierzy AK, m.in. Fundacji Filmowej Armii Krajowej,

15 Szczegółowo na ten temat np. H. Konopka, H. Wójcik-Łagan, A. Stępnik, *Problemy edukacji historycznej i obywatelskiej młodzieży w latach 1918–1939*, Warszawa 1985.

16 Alina Janowska, https://pl.wikipedia.org/wiki/Alina_Janowska, dostęp: 08.05.2017.

17 Władysław Bartoszewski, https://pl.wikipedia.org/wiki/Władysław_Bartoszewski, dostęp: 08.05.2017.

18 J. Bajda i in., *Epoki literackie*, s. 798–799; Gustaw Herling-Grudziński, https://pl.wikipedia.org/wiki/Gustaw_Herling-Grudziński, dostęp: 08.05.2017.

członek Kapituły Konkursu im. Jana Rodowicza „Anody”, zasiadająca w Radzie Społecznej Rzecznika Praw Obywatelskich¹⁹):

Patriotyzm można wyrażać w rozmaity sposób, na przykład płacąc podatki albo nie śmiejąc. [...] Większość z aresztowanych – ponad 30 mężczyzn i dwóch kobiet – studiowała i pracowała. Część pozakładała rodziny. Staliliśmy się prowadzić normalne życie²⁰.

Pokolenie Kolumbów urodzone około 1920 r. od czasów swojej wczesnej młodości szło określoną drogą²¹, ponieważ dla nich był to jedyny i oczywisty wybór.

Patriotyzm i bohaterstwo mogą mieć więc także inny wymiar, związany z wartościami ogólnoludzkimi, takimi jak humanizm, praca, odpowiedzialność za innych, przekraczanie kolejnych granic i pokonywanie trudności niekoniecznie rozumianych jako szarża na szeregi wroga.

Maria Skłodowska-Curie to wybitny polski, francuski i światowy naukowiec, zdobywczyni dwóch nagród Nobla, wspaniała matka, świetny organizator, nowoczesnej nauki, nauczycielka i mistrzyni kolejnych pokoleń. Według oceny amerykańskiej autorki Shelley Emling:

Maria, dumna obywatelka trzeciej republiki francuskiej, nigdy nie wyparła się ani polskich korzeni, ani polskiej tożsamości i patriotyzmu, który wpoili jej rodzice. Nigdy nie była obywatelką Polski, bo wyjechała do Francji

19 Anna Jakubowska – „Paulinka” z Batalionu „Zośka”, <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/anna-jakubowska-paulinka-z-batalionu-zoska>, dostęp: 13.03.2017; Anna Jakubowska, [https://pl.wikipedia.org/wiki/Anna_Jakubowska_\(Paulinka\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Anna_Jakubowska_(Paulinka)), data dostępu 13.03.2017; „Gazeta Wyborcza”, 3 marca 2017, s. 16–17.

20 „Gazeta Wyborcza”, 3 marca 2017, s. 16–17.

21 Szczegółowo na temat wydarzeń i ludzi np. W. Bartoszewski, *Powstanie warszawskie*, wybór tekstów, oprac., przypisy i aneks A. K. Kunert, Warszawa 2009; P. Bukalska, *Sierpniowe dziewczęta '44*, Warszawa 2014; N. Davies, *Powstanie '44*, przeł. E. Tabakowska, Kraków 2004; B. Wachowicz, *Bohaterki powstańczej Warszawy. My musimy być mocne i jasne*, Warszawa 2014; B. Wachowicz, *Wierna rzeka harcerstwa*, t. 4: *To „Zośki” wiara. Gawęda o Harcerskim Batalionie Armii Krajowej „Zośka”*, cz. 2, Warszawa 2010; *Wielka ilustrowana encyklopedia Powstania Warszawskiego*, red. P. Rozwadowski, A. Kunert i in., t. 1–6: *Suplement*, Warszawa 2005–2009; J. Wróblewski, *Zośkowiec*, Warszawa 2013.

jeszcze w okresie zaborów. Często jednak odwiedzała ojczyznę i identyfikowała się z dążeniami swojego narodu²².

Dzięki Marii, jej zabiegom organizacyjnym i finansowym, po odzyskaniu przez Polskę niepodległości powstał w Warszawie ważny ośrodek medyczno-naukowy – Instytut Radowy, zbudowany na wzór tego, którym sama kierowała w Paryżu. W celu zebrania odpowiednich funduszy udała się nawet w podróż po USA. O jej stosunku do pierwszej ojczyzny świadczy też na przykład fakt, że pozostając przez większość życia na Zachodzie, posługiwała się językiem polskim. Zaznaomiła z nim również swoje córki.

Tak więc Maria była na pewno patriotką. Umieściłam ją także pośród polskich bohaterów narodowych, ponieważ systematycznie i mimo wielu przeszkód przekraczała kolejne, istniejące w ówczesnym świecie, granice: mentalne, światopoglądowe, naukowe, strukturalno-instytucjonalne, materialne, zdrowotne. Skłodowska-Curie natykała się na wielkie przeszkody wynikające przede wszystkim z faktu bycia kobietą, dla której wiele drzwi, także naukowych, pozostawało trudnych do sforsowania, oraz z faktu, iż urodziła się w kraju będącym pod zaborami, w dodatku nieoferującego właściwych warunków do zdobywania wykształcenia i nauki. Dążenie do osiągnięcia celu przez bardzo długi okres okupowała ogromnymi wyrzeczeniami materialnymi, samozaparciem i niezwykle ciężką pracą. Życie Skłodowskiej-Curie to także nieustająca walka o siebie, najbliższych i wielkie cele, jednocześnie oznaczająca budowanie. W końcowym rozrachunku jej zakrojona na szeroką skalę, międzynarodowa działalność przyniosła ogromne korzyści dla całej ludzkości, oznaczając przede wszystkim postęp naukowy i technologiczny – promieniotwórczość, niezbędną chociażby jako narzędzie diagnostyki, energię atomową itd.

Skłodowska-Curie była także wielkim człowiekiem, prawdziwą humanistką, która bez chwili wahania ruszała na pomoc potrzebującym. Najlepszy dowód stanowi jej niebezpieczna i wyczerpująca praca na froncie zachodnim podczas pierwszej wojny światowej oraz zorganizowanie tak wówczas potrzebnej pomocy medycznej pod postacią ludzi i sprzętu. Słynne „les petites Curie”, czyli samochody i personel Marii, ona sama i jej córka Irena, były w pobliżu bitew,

22 S. Emling, *Maria Skłodowska-Curie i jej córki. Opowieść o najsłynniejszej w dziejach rodzinie naukowców*, przeł. W. Górnaś, Warszawa 2013, s. 157.

aby prześwieślać rannych, dzięki czemu wielu z nich przeżyło lub odzyskało zdrowie. Ale również będąc młodą dziewczyną, Skłodowska potrafiła na pewien czas zrezygnować z własnych ambicji i zostać guwernantką na prowincji, aby umożliwić siostrze kształcenie za granicą.

Mimo sławy i pozycji, którą w końcu uzyskała, niezmiennie prezentowała te same cechy – niezwykle skromność oraz niewyobrażalną pracowitość, odpowiedzialność za siebie i innych, skrupulatność, uczciwość. Nigdy też nie uznawała tzw. drogi na skróty. Ogromną wartość zawsze stanowiła dla niej rodzina. Z córkami zbudowała niezwykle relacje. Ważni byli dla niej również przyjaciele, współpracownicy i uczniowie. Bardzo ceniła sport i aktywnie go uprawiała (uwielbiała rower, pływanie w morzu). Będąc nawet starszą panią, samodzielnie prowadziła samochód. Jej pasją było ogrodnictwo. Ważne było dla niej dążenie do prawdy, zdobywanie wiedzy, stosunki z innymi ludźmi, ale nigdy pieniądze. Czytając opracowania o niej i jej korespondencję, ma się wrażenie, że zawsze była sobą i nigdy nikogo nie udawała. Maria przez wiele lat, nieustannie przekraczała także kolejną ważną barierę – była niezwykle czynna mimo długoletnich i uciążliwych problemów zdrowotnych oraz nieszczęść, które dotyczyły jej bliskich, na czele z tragiczną śmiercią męża²³.

O drodze, którą wybrała we wczesnej młodości, o wyborach i celach w jej przypadku zadecydowało w pewnej mierze wychowanie, ale przede wszystkim pasją, talent i charakter. To, kim była, co sobą reprezentowała i co osiągnęła, stanowi dla mnie powód, dla którego można ją uznać za bohatera i powód do polskiej dumy narodowej.

Według mojego subiektywnego wyboru zbiorowym bohaterem narodowym pozostają także kobiety przez wiele stuleci obecne w polskiej historii, zwłaszcza te żyjące od XVIII w. do współczesności. Niektóre z nich uczestniczyły w spektakularnej walce – jak Emilia Plater, czy Powstaniu Warszawskim. Mam tu

23 Szczegółowo na temat życia i działalności Marii Skłodowskiej-Curie np.: D. Brian, *Rodzina Curie*, przeł. J. Hensel, Warszawa 2006; E. Curie, *Maria Curie*, Warszawa 1997; S. Emling, *Maria Skłodowska-Curie i jej córki*; A. Nożyńska-Demianiuk, *Opowieść o Marii Skłodowskiej-Curie. Kobieta, która stała się legendą*, Poznań 2012; M. Skłodowska-Curie, *Autobiografia*, Warszawa 1960; M. Skłodowska-Curie, *Listy. Maria Curie i córki*, tłum. T. Pogwizd, M. Mendrychowski, Wrocław 2011; J. Stefański, *Maria Skłodowska-Curie (1867–1934)*, w: *Wybitni Polacy XIX wieku*, s. 305–316; O. Wołczek, *Maria Skłodowska-Curie*, Warszawa 1986.

jednak na myśli przede wszystkim całą rzeszę kobiet, które nikomu nieznane dzień po dniu prowadziły przez wiele dekad ciężką, nieustającą walkę o najbliższych, o utrzymanie siebie i rodziny, a także o tożsamość, tradycję, pamięć i przetrwanie wbrew wszystkiemu. Była to między innymi walka o normalność, wykształcenie dzieci i zapewnienie im lepszej przyszłości.

Kobiety uczestniczyły również w różnego typu konspiracji oraz troszczyły się o prawa i sytuację innych, np. młoda Maria Skłodowska, pracując jako guwernantka we dworze, prowadziła też naukę dzieci chłopskich. Kobiety w Polsce potrafiły także walczyć o swoje wykształcenie, swoją godność i miejsce w społeczeństwie. Również o to, aby mogły być jego pełnoprawnymi obywatelami. Bohaterkami były te kobiety, które, obarczone mnóstwem odpowiedzialności, zostały same, często spauperyzowane – po powstaniach, w czasie wojen, w wyniku aresztowań i śmierci, wywiezione w głąb Rosji itd. To były też matki, żony, siostry, krewne, przyjaciółki mężczyzn znajdujących się na Syberii, w łagrach, obozach i więzieniach²⁴. Były wśród nich również takie, które wzięły na siebie ciężar działalności, a później śmierci mężczyzn-bohaterów i musiały mimo wszystko żyć dalej, jak chociażby Pelagia, żona Jarosława Dąbrowskiego, czy żona i córki Traugutta.

Te wszystkie kobiety w Polsce, reprezentujące różne kategorie wiekowe, status społeczny, materialny i stan cywilny nie sądziły, że dokonują niezwykłych wyborów i czynów, lecz po prostu uważały to za swój obowiązek. Miał on w tym przypadku wymiar ciężkiej pracy, odpowiedzialności i wewnętrznej siły potrzebnej do zniesienia nieszczęść.

Pozostaje pytanie, co kierowało wygodnym i sławnym w międzynarodowym towarzystwie arystokratą, zawodowym wojskowym związanym z Saksonią, carskim oficerem o wielkiej fantazji i osobowości, inżynierem robiącym wojskową karierę w carskiej armii, a jednocześnie człowiekiem, który po wielkiej tragedii rodzinnej chciał tylko spokojnie żyć na wsi? Dlaczego młodzi ludzie bez

24 Szczegółowo na temat historii Polski ostatnich wieków: M. Markiewicz, *Historia Polski*, s. 623–719; A. Chwalba, *Historia Polski*; A. Czubiński, *Historia Polski 1864–2001*, Wrocław 2008; *Wielka historia Polski*, t. 4, cz. 1: M. Zgórniak, *Polska w czasach walk o niepodległość (1815–1864)*, cz. 2: J. Buszko, *Od niewoli do niepodległości (1864–1918)*, Kraków 2003; t. 5, cz. 1: C. Brzoza, *Polska w czasach niepodległości i drugiej wojny światowej (1918–1945)*, cz. 2: A. L. Sowa, *Od drugiej do Trzeciej Rzeczypospolitej (1945–2001)*, Kraków 2003.

chwili wahania rezygnowali ze swojej przyszłości, miłości i wszystkiego tego, co mogło im się przydarzyć przez wiele następnych lat? Dlaczego tzw. zwyczajne kobiety godziły się narażać siebie i swoich bliskich oraz niekiedy przez całe życie ponosić konsekwencje jednej decyzji?

Wszystkie te postaci łączy jeden mianownik – poczucie obowiązku wobec innych i wobec kraju, nawet wówczas, gdy wiadome było, iż podejmowane działanie skazane jest na niepowodzenie. Pod tym pojęciem kryją się także inne cechy, które pozwalały na działanie w warunkach ekstremalnych: odwaga, wytrwałość, systematyczność, dążenie do celu wbrew wszelkim przeciwnościom, odpowiedzialność, ciężka praca, talent, wierność wyznawanym ideałom, niekiedy wielka pasja oraz honor. Tak więc konieczne były również odpowiednie indywidualne predyspozycje każdej z omawianych postaci. Cel nadrzędny w ich postępowaniu, mieszczący się także w owym poczuciu obowiązku stanowiła szeroko rozumiana wolność: polityczna, ekonomiczna, naukowa, społeczna kraju, grupy społecznej, jednostki.

Z postępowaniem, decyzjami i wyborami bohaterów pozostaje związany jeszcze jeden ważny aspekt – budowanie mitów i stereotypów, legend i tradycji narodowych dotyczących konkretnych postaci, zdarzeń, ale również wartości obowiązujących w Polsce przez następne wieki i stanowiących wyznaczniki zachowań społecznych. To niezbędny element pamięci społecznej, świadomości i kultury historycznej, która kształtuje tożsamość i odpowiada na pytanie, kim są następne pokolenia.

Streszczenie: Artykuł ma na celu ukazanie przeglądu postaw patriotycznych na wybranych przykładach postaci uznawanych za polskich bohaterów (księcia Józefa Poniatowskiego, Jana Henryka Dąbrowskiego, Jarosława Dąbrowskiego, Romualda Traugutta, Marii Skłodowskiej-Curie, pokolenia Kolumbów, kobiet na przestrzeni wieków) oraz scharakteryzowanie rodzajów i oblicza tegoż patriotyzmu. Istotnym elementem jest przeanalizowanie decyzji podejmowanych przez poszczególne postacie/grupy, ich okoliczności i determinantów, a także wskazanie dróg prowadzących do ostatecznych wyborów. Ważne są efekty patriotycznych postaw. Artykuł ma na celu wskazać kto, kiedy, w jakich okolicznościach i dlaczego stawał się polskim bohaterem narodowym oraz wskazanie miejsca Polski i patriotyzmu na tle drogi życiowej jej bohaterów.

Słowa kluczowe: bohater narodowy, patriotyzm, Józef Poniatowski, Jan Henryk Dąbrowski, Jarosław Dąbrowski, Romuald Traugutt, Maria Skłodowska-Curie, pokolenie Kolumbów.

Bibliografia

- Alina Janowska, https://pl.wikipedia.org/wiki/Alina_Janowska, dostęp: 08.05.2017.
- Anna Jakubowska – „Paulinka” z Batalionu „Zośka”, <https://www.rpogov.pl/pl/content/anna-jakubowska-paulinka-z-batalionu-zoska>, dostęp: 13.03.2017.
- Anna Jakubowska, [https://pl.wikipedia.org/wiki/Anna_Jakubowska_\(Paulinka\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Anna_Jakubowska_(Paulinka)), data dostępu 13.03.2017.
- Bajda J. i in., *Epoki literackie. Wielki leksykon literatury polskiej*, Wrocław 2006.
- Bielecki R., *Encyklopedia wojen napoleońskich*, Warszawa 2002.
- Brian D., *Rodzina Curie*, przeł. J. Hensel, Warszawa 2006.
- Bukalska P., *Sierpniowe dziewczęta '44*, Warszawa 2014.
- Chwalba A., *Historia Polski 1795–1918*, Kraków 2005.
- Curie E., *Maria Curie*, Warszawa 1997.
- Czubiński A., *Historia Polski 1864–2001*, Wrocław 2008.
- Daszyk K. K., *Józef Poniatowski (1765–1813)*, w: *Wybitni Polacy XIX wieku. Leksykon biograficzny*, red. T. Gąsowski, Kraków 1998, s. 284–294.
- Davies N., *Powstanie '44*, przeł. E. Tabakowska, Kraków 2004.
- Dąbrowska P., *Pamiętnik*, wyd. F. Szyfman, „Twórczość”, 11 (1946).
- Dąbrowski J., *Krytyczny rys wojny 1866 roku w Niemczech i we Włoszech*, Warszawa 1952.
- Dąbrowski J., *Listy*, oprac. R. Gerber, Warszawa 1960.
- Dubiecki M., *Romuald Traugutt i jego dyktatura podczas Powstania Styczniowego 1863–1864*, Kijów 1912.
- Dzięgielewski J. i in., *Encyklopedia historii Polski. Dzieje polityczne*, t. 2, Warszawa 1995, s. 482–483.
- Emling S., *Maria Skłodowska-Curie i jej córki. Opowieść o najśłynniejszej w dziejach rodzinie naukowców*, przeł. W. Górnaś, Warszawa 2013.
- Gustaw Herling-Grudziński, https://pl.wikipedia.org/wiki/Gustaw_Herling-Grudziński, dostęp: 08.05.2017.
- Jabłońska A., *Jan Henryk Dąbrowski*, w: W. Iwańczak, A. Jabłońska, P. Kardys, B. Wojciechowska, *Poczet polskich bohaterów narodowych. Od Zawiszy Czarnego do Lecha Wałęsy*, Warszawa 2012.
- Jabłońska A., *Jarosław Dąbrowski*, w: W. Iwańczak, A. Jabłońska, P. Kardys, B. Wojciechowska, *Poczet polskich bohaterów narodowych. Od Zawiszy Czarnego do Lecha Wałęsy*, Warszawa 2012.
- Jabłońska A., *Józef Poniatowski*, w: W. Iwańczak, A. Jabłońska, P. Kardys, B. Wojciechowska, *Poczet polskich bohaterów narodowych. Od Zawiszy Czarnego do Lecha Wałęsy*, Warszawa 2012.
- Jenerała Henryka Dąbrowskiego Pamiętnik wojskowy legionów polskich we Włoszech*, oprac. L. Miłkowski, Poznań 1864.

- Kamiński A., *Kamienie na szaniec*, Warszawa 1993.
- Kieniewicz S., *Powstanie Styczniowe*, Warszawa 2009.
- Kluz W., *Dyktator Romuald Traugutt*, Kraków 1986.
- Konopka H., Wójcik-Łagan H., Stępnik A., *Problemy edukacji historycznej i obywatelskiej młodzieży w latach 1918–1939*, Warszawa 1985.
- Łukasiewicz M., *Armia księcia Józefa 1813*, Warszawa 1986.
- Markiewicz M., *Historia Polski 1492–1795*, Kraków 2002.
- Nowa encyklopedia powszechna PWN, red. B. Petrozolin-Skowrońska, t. 4: M–P, Warszawa 1996.
- Nożyńska-Demianiuk A., *Opowieść o Marii Skłodowskiej-Curie. Kobieta, która stała się legendą*, Poznań 2012.
- Pachoński J., *Generał Jan Henryk Dąbrowski: 1755–1818*, Warszawa 1987.
- Powstanie warszawskie*, wybór tekstów, oprac., przypisy i aneks A. K. Kunert, Warszawa 2009.
- Redakcja, *Bratny Roman*, w: *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, t. 1: A–M, przewodniczący komitetu redakcyjnego J. Krzyżanowski, C. Hernaś, Warszawa 1984, s. 102–103.
- Rezler M., *Jan Henryk Dąbrowski 1755–1818*, Poznań 1982.
- Skałkowski A., *Jan Henryk Dąbrowski*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 5, red. W. Konopczyński, Kraków 1939–1946, s. 1–6.
- Skłodowska-Curie M., *Autobiografia*, Warszawa 1960.
- Skłodowska-Curie M., *Listy. Maria Curie i córki*, tłum. T. Pogwizd, M. Mendrychowski, Wrocław 2011.
- Skowroński J., *Księżę Józef Poniatowski*, Wrocław 1986.
- Słownika języka polskiego*, red. W. Doroszewski, T. 1, Warszawa 1958.
- Stanisław August Poniatowski i książę Józef Poniatowski w świetle własnej korespondencji*, wyd. B. Dembiński, Lwów 1904.
- Stefański J., *Maria Skłodowska-Curie (1867–1934)*, w: *Wybitni Polacy XIX wieku. Leksykon biograficzny*, red. T. Gąsowski, Kraków 1998, s. 305–316.
- Stefański J., *Romuald Traugutt (1826–1864)*, w: *Wybitni Polacy XIX wieku. Leksykon biograficzny*, red. T. Gąsowski, Kraków 1998, s. 363–371.
- Ślusarek K., *Jan Henryk Dąbrowski (1836–1871)*, w: *Wybitni Polacy XIX wieku. Leksykon biograficzny*, red. T. Gąsowski, Kraków 1998, s. 87–98.
- Ślusarek K., *Jarosław Dąbrowski (1836–1871)*, w: *Wybitni Polacy XIX wieku. Leksykon biograficzny*, red. T. Gąsowski, Kraków 1998, s. 99–106.
- Turos M., *Rok ostatni księcia Józefa Poniatowskiego*, Oświęcim 2015.
- Wachowicz B., *Bohaterki powstańczej Warszawy. My musimy być mocne i jasne*, Warszawa 2014.
- Wachowicz B., *Wierna rzeka harcerstwa*, t. 4: *To „Zośki” wiara. Gawęda o Harcerskim Batalionie Armii Krajowej „Zośka”, cz. 2*, Warszawa 2010.

- Wielka historia Polski*, t. 4, cz.1: M. Zgórniak, *Polska w czasach walk o niepodległość (1815–1864)*, cz. 2: J. Buszko, *Od niewoli do niepodległości (1864–1918)*, Kraków 2003; t. 5, cz. 1: C. Brzoza, *Polska w czasach niepodległości i drugiej wojny światowej (1918–1945)*, cz. 2: A. L. Sowa, *Od drugiej do Trzeciej Rzeczypospolitej (1945–2001)*, Kraków 2003.
- Wielka ilustrowana encyklopedia Powstania Warszawskiego*, red. P. Rozwadowski, A. Kunert i in., t. 1–6: *Suplement*, Warszawa 2005–2009.
- Władysław Bartoszewski, https://pl.wikipedia.org/wiki/Władysław_Bartoszewski, dostęp: 08.05.2017.
- Wołczek O., *Maria Skłodowska-Curie*, Warszawa 1986.
- Wróblewski J., *Zośkowiec*, Warszawa 2013.
- Zdrada J., *Jarosław Dąbrowski 1836–1871*, Kraków 1973.
- Zienkowska K., *Stanisław August Poniatowski*, Wrocław 2004.
- Złotorzycka M., *Jarosław Dąbrowski*, w: *Polski słownik biograficzny*, red. W. Konopczyński, Kraków 1939–1946, t. 5, s. 8–10.